

Bygdernes kirker

Kirkerne i de middelalderlige, norrøne grønlandske bygder

Af Knud J. Krogh

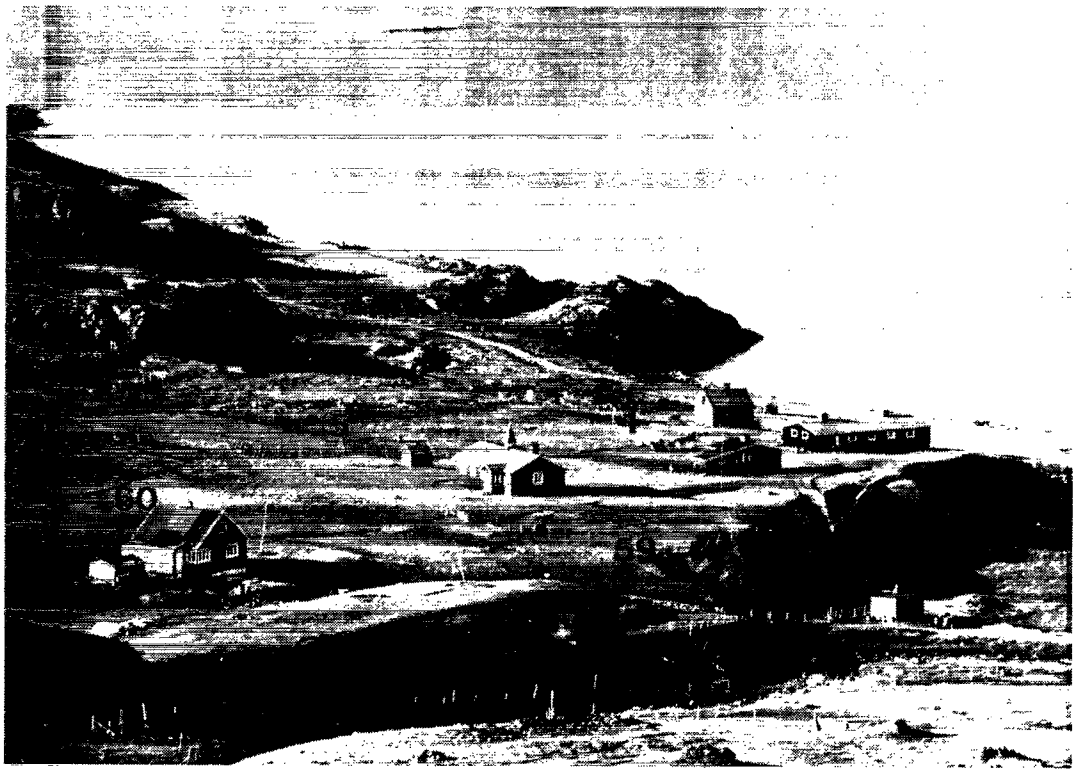
»Hånden holde himmelborgens herre over mig bestandig«, udbryder i et kvad en mand ombord på et af de mange skibe, som i årene omkring 985 bragte nybyggere fra Island til Grønland.

Det er kun i et kort glimt, *Grænlandinga saga* fortæller om denne mand, der var kristen. Nu kan vi jo ikke vide, om sagaen her fortæller om en virkelig begivenhed, eller blot er digtning, men det er i hvert fald ikke usandsynligt, at der var kristne mellem de grønlandske landnamsmænd. Officielt indførtes kristendommen dog først i de norrøne bygder i Grønland en tid efter, at bosætningen var indledt.

I *Historia Norvegiae*, der formentlig er skrevet allerede i midten af 1100-årene, fortælles, at det er islændingene, der har indført kristendommen i Grønland. Og det lyder rimeligt. En middelalderlig, islandsk fortælletradition siger derimod, at det var den norske konge, Olav Tryggvason, der, efter at have omvendt det grønlandske samfunds grundlægger, Erik den Rødes søn Leif til kristendommen, sender ham hjem til Grønland for at indføre den nye tro dér omkring år 1000.

Sagaernes beretninger om disse begivenheder bør man tage med stort forbehold. Det, der fortælles, ligner påfaldende tilsvarende sagaberetninger fra andre nordatlantiske områders kristning. Alene fordi beretningerne er så stereotype, er der grund til at forholde sig skeptisk med hensyn til deres værdi som historisk kilde. Således er der andre skriftlige kilder, der kunne tyde på, at kristendommen først indføres i Olav den Helliges regeringstid (1015–1030).

Tilsvarende kan det heller ikke udelukkes, at den følgende beretning fra *Eiríks saga rauda* om den første kirkebygning i Grønland er ren digtning, omend der udmærket kan indgå troværdige enkeltheder i større eller mindre omfang i dette afsnit, ligesom i andre islandske sagaer. Den gengivne del af fortællingen starter, netop da Leif efter et ophold hos kongen i Norge vender hjem til Brattahlid. Det fortælles således: »Han (det vil sige Leif) forkyndte snart kristendommen og den katolske tro i landet, og overbragte folk kong Olav Tryggvasons budskab og sagde, hvor megen glans og herlighed der var ved denne tro. Erik var noget uvillig til

Brattahlíð, Østerbygden, ruingruppe 29a, Qagssiarsuk. Set fra sydvest. 1: Ruinen af den tredje og sidste kirke på Brattablíð. Under denne findes spor af en forgænger. 2: Bolig. 5: Samling af stalde og lader. 59: Brattablíðs ældste kirke; muligvis den, der i sagaen omtales som Thjodhilds kirke. 60: Formodentlig ruin af en bolig, der kan være jævnaldrende med den ældste kirke.

at forlade sin tro, men Thjodhild (Eriks hustru og Leifs mor) omvendte sig snart og lod bygge en kirke ikke alt for nær ved husene; det hus blev kaldt *Thjodhilds kirke*. Der holdt hun og de andre, der antog kristendommen, deres bønner. Thjodhild ville ikke have nogen omgang med Erik, efter at hun var blevet omvendt, og dette var ham meget imod.

Som det vil fremgå af det følgende, er der på Brattahlíð fundet rester af en lille kirke, som ser ud til at være opført, netop da kristendommen blev indført. Det kan bestemt ikke udelukkes, at det er Thjodhild, der har ladet denne kirke

opføre, og at sagaen her rummer en korrekt oplysning, men bevise det, kan man desværre ikke.

I årene, der fulgte efter grundlæggelsen af Østerbygden og Vesterbygden, øgedes antallet af grønlandske gårde utvivlsomt i hastigt tempo. Der er til nu fundet ruiner af omkring 330 gårdsanlæg, og flere vil komme til, efterhånden som de arkæologiske undersøgelser skrider frem.

Gårdene lå efterhånden spredt viden om i de udstrakte bygdeområder, og i overensstemmelse med bygdernes vækst har man efter indførelsen af kristendommen ladet opføre kirkebygninger og ind-

rette kirkegårde. Snart var landet ind-delt i kirkedistrikter eller tiendeområder. En islandsk fortegnelse over kirkerne i Grønland, formentlig i begyndelsen af 1300-årene, nævner ialt tolv kirker i Østerbygden og tre i Vesterbygden. Ud over disse femten kirker, der formentlig hver har haft sit tiendeområde – muligvis har man kaldt det et kirkesogn – var der tilsyneladende også ved en række af gårdene små gårdkirker, såkaldte *bøn-huse*.

Principielt kan et kirkesamfund så isoleret beliggende som det, der her var under etablering i Grønland, ikke fungere uden at have en biskop, for efter den tids kirkelov kunne en lang række grundlæggende funktioner i kirkens liv kun varetages på ret vis af en bispeviet person. For bare at nævne en enkelt ting, så var det kun biskopperne, der kunne indvie kirkebygningerne. Derfor er det heller ikke så mærkeligt, at der i 1124–26 oprettes et grønlandsk bispesæde, selv om den grønlandske kirke kun var en tredjedel af et almindeligt nordisk bispedømme, som det siges i et middelalderligt, norsk skrift, »Kongespejlet«. Ved bispesædet rejser sig en domkirke, eller måske vil det være mere korrekt at kalde den en biskopskirke.

Også klosterordener nåede ud til de fjerne grønlandske bygder »ved verdens ende«, som det udtrykkes i et pavebrev vedrørende Grønland. Det berettes i en af de få skriftlige kilder, der er bevaret, at såvel Augustinerkanniker som Benediktinernonner havde etableret et kloster i hver sin fjord i Østerbygden, og at de på disse steder havde ladet opføre kirkebygninger.

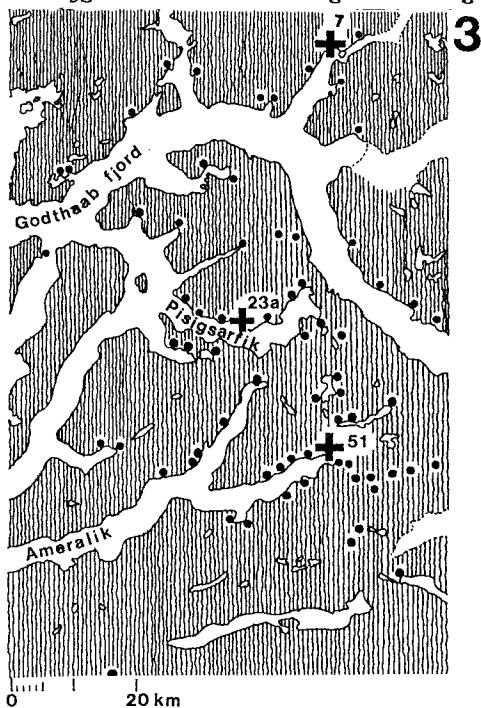
Af de mange kirkebygninger, der således er blevet rejst i de grønlandske bygder i tiden fra kristendommen indføres omkring år 1000 og til bosættningens ophør hen mod år 1500, er ikke en eneste bevaret til i dag. En enkelt, Hvalsøfjordens kirke, står dog med sit murværk næsten intakt, så man umiddelbart kan danne sig et indtryk af denne kirkes udseende, mens de øvrige kirker for størstedelens vedkommende nu er så nedbrudte af tidens tand, at man kun gennem en grundig arkæologisk undersøgelse har mulighed for at danne sig et indtryk af, hvordan de så ud, da de husede de grønlandske bønders gudstjeneste. For de fleste af kirketomterne fremtræder nu som lave, udflydende og overgroede stenhobe, hvor man i bedste fald kun kan ane lidt af det oprindelige murforløb.

Som regel er det slet ikke muligt umiddelbart at fastslå, at sådanne, lidet markante bygningsrester virkelig engang var en kirke. Når dette overhovedet kan siges med sikkerhed, skyldes det, at selve kirkegårdens dige som oftest kan anes svagt i terrænet. Og viser en prøvegravning, at der er begravelser inden for diget, ja, så kan man være sikker på, at det virkelig er en kirke.

Det er især studiet af de fundne kirketomter, der har givet os en viden om Grønlands middelalderlige kirkebygninger; men der er dog også skriftlige kilder, der kan fortælle lidt. Til de vigtigste hører en middelalderlig fortegnelse over Grønlands kirker, som findes i den berømte *Flateyjarbók*, samt den såkaldte *Ivar Bårdsons Grønlandsbeskrivelse*. Disse

Kortene 1 og 2 viser størstedelen af Østerbygden. Der er ikke fundet kirketomter udenfor det viste område. Kort 3 viser Vesterbygden. Gårde med kirker er angivet med kors og ruingruppens nummer; de øvrige gårde blot med en prik.

gamle skrifter beretter desværre intet reelt om selve kirkebygningerne. De fortæller os kun, hvad kirken hedder, og i hvilken fjord den ligger. Derudover gives der visse oplysninger om kirkernes ejendomsforhold, og for nogle få kirkers vedkommende fortælles det, hvem de er indviet til.

Til nu er der fundet ialt sytten kirketomter i Østerbygden og tre i Vesterbygden, og der er ingen tvivl om, at yderligere en række kirketomter vil komme for dagen, dels muligvis i forbindelse med fund af hidtil ikke observerede gårdsanlæg og dels ved nøjere studier af ruinerne ved allerede kendte gårde. Ligesom vi kender det andre ste-

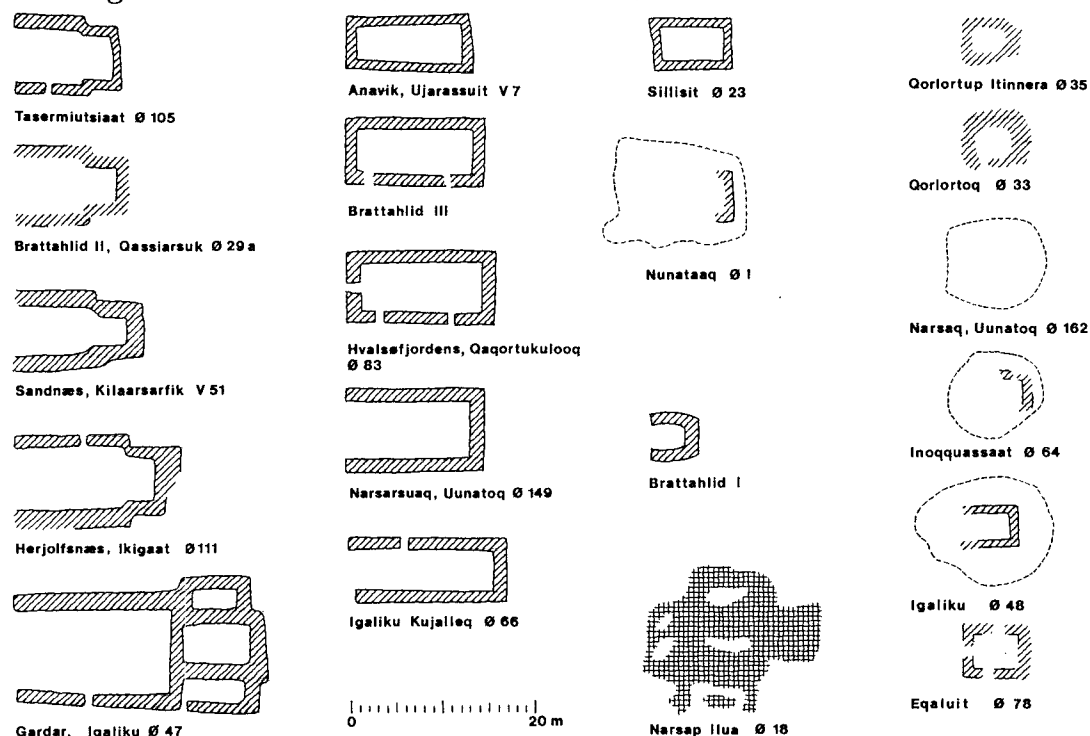
der fra, har man også i Grønland i tidens løb bygget om på kirkerne eller simpelthen revet kirken fuldstændig ned og rejst en ny og større kirke på det samme sted. Det røber de udgravninger, der hidtil er foretaget, og således har vi på nuværende tidspunkt et større eller mindre kendskab til ialt 23 af kirkebygningerne.

På kortene vises beliggenheden af de hidtil fundne kirkeruiner, og på de vedstående illustrationer er alle kirketomternes grundplaner, på nær en enkelt, gengivet i det omfang, det hidtil har været muligt at fastlægge dem. Tomterne er betegnet med de numre, hvormed

gårdsanlægget, som de er knyttet til, er betegnet i Danmarks Nationalmuseums registrant, hvor Østerbygdens og Vesterbygdens gårdsnumre er markeret med h. h. v. Ø og V. I de få tilfælde, hvor enhver tvivl synes udelukket, optræder kirketomterne yderligere med de navne, der ud fra skriftlige kilder kan knyttes til dem.

Regnet fra syd mod nord, fjord efter fjord, er fundet følgende kirketomter i Østerbygden.

Lidt nord for Kap Farvel, ved Ikigaat, et næs helt ud mod havet, ligger ved ruingruppe Ø 111 den sydligste kirketomt, der utvivlsomt med rette er identi-

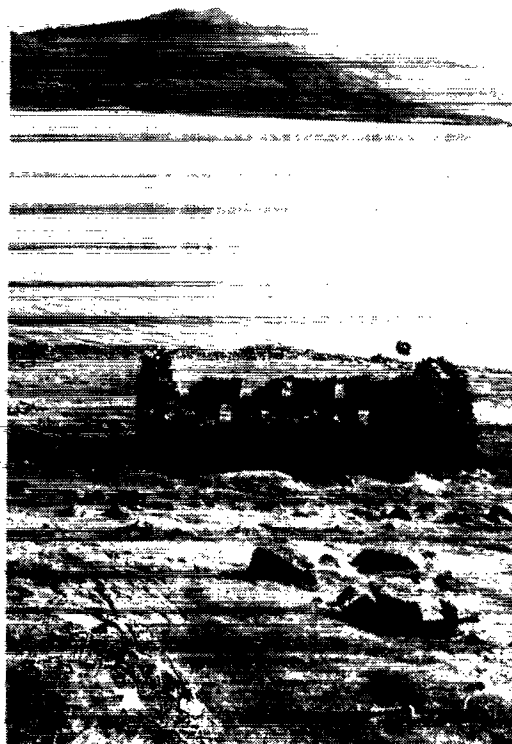

Grundplaner af Grønlands middelalderlige kirketomter. Planudformningen i tomterne Ø 1, Ø 162 og Ø 64 kan ikke nærmere udredes uden udgravning. Med punkteret linje er angivet omridset af den udskeudne bygnings materialer, og til sammenligning er det tilsvarende omrids indtegnet på planen af Ø 48. Erfaringsmæssigt giver dette omrids et indtryk af bygningernes størrelsesorden. Tomten af kirken ved Ø 18 er vanskelig at overskue og tolke. Med krydskravering er angivet, hvor der findes sammenhængende stenophobninger hidrørende fra den sammenstyrtede kirke. Kun gennem en udgravning kan kirkens grundplan fastlægges.

ficeret som *Herjolfsnæs kirke* og som blev udgravet i 1921. Under tomten synes der at være fragmenter af en endnu ældre kirke.

Langt inde i Tasermiut fjorden, der dengang hed *Ketilsfjord*, er på sydsiden fundet en kirketomt ved Tasermiutsiaat, ruingruppe Ø 105. Det har været formodet, at der også ved ruingruppe Ø 140 ved Tassersuaq findes en kirketomt; men nye undersøgelser på stedet gør det klart, at der i hvert fald ikke på det foreliggende grundlag er tilstrækkelig sikkerhed for denne antagelse. Den nævnte kirke ved Tasermiutsiaat har man søgt at identificere som kirken ved det kannikekloster, der ifølge en skriftlig kilde skal have været placeret længere inde i fjorden end de andre to kirker, der omtales. Det er måske også rigtigt, men da vi endnu ikke har fundet mere end denne ene kirketomt i fjorden, kan spørgsmålet ikke afgøres.

I Unnartoq fjorden er fundet to kirketomter. Den ene på fjordens sydside helt ude ved Narsaq, ruingruppe Ø 162, den anden midtvejs i fjorden og på dennes nordside ved Narsarsuaq, ruingruppe Ø 149. Den sidstnævnte er udgravet 1945–48, og er søgt identificeret som kirken ved det nonnekloster, der skulle ligge i Rampnesfjord (muligvis fejlskrivning for Ravns- el. Hrafnfjord). Men da den ovennævnte kirketomt ved Narsaq er af en meget lille kirke, som måske slet ikke har figureret i kirkelisterne, men blot har været en gårdkirke, mangler vi muligvis at finde endnu en større kirketomt i området, idet de skriftlige kilder synes at sige, at der skal være to egentlige kirker i området. Før dette

Hvalsøfjordens kirke, Østerbygden, ruingruppe 83, Qaortukuloq. Kirken set fra nord.

spørgsmål er afklaret, kan vi ikke fastlægge klosterets beliggenhed med fuld sikkerhed.

I Igaliku-fjordens område kendes nu kirketomter på fem lokaliteter. Yderst i fjorden på sydsiden ved Eqaliut Akia ligger der en kirke ved ruingruppe Ø 78, og ved bunden af den lille fjordarm Kujalleq, der langt inde i fjorden løber mod øst, findes hele to kirketomter. Den ene, der bl a. udgravedes 1938, ligger ved Igaliku Kujalleq, Søndre Igaliku, ruingruppe Ø 66, den anden kun 3 km nordligere ved Inoquassaat, ruingruppe Ø 64. Den fjerde af områdets kirker ligger ved bygden Igaliku, ruingruppe Ø

47, og er identificeret som *Gardar domkirken* eller *biskopskirken* og udgravet i 1926. Den femte ligger kun 1,5 km nordligere, ved ruingruppe Ø 49. Igaliku-fjorden, Igalikup Kangerdlu kaldtes af de norrøne grønlændere for *Einarsfjord*.

Nordøst for Qaqortoq, Julianehåb ved Qaqortup imaa ligger ved ruingruppe Ø 83, Qaqortukulooq, den mest velbevarede af alle ruinerne fra Grønlands middelalder, en kirke, som formentlig med fuld sikkerhed kan identificeres som *Hvalsøfjordens kirke*.

I Tunulliarfik fjorden, der i sin tid hed *Eriksfjord*, er hidtil fundet fire kirketomter, der alle ligger på fjordens nord- eller vestside. Den sydligste findes ved Sillisit, ruingruppe Ø 23. Det er en mulighed, at denne kirke kan være den, der kaldes Solarfjöll kirke i de gamle optegnelser. Ved bygden Qassiarsuk, ruingruppe Ø 29a, der er identificeret som Erik den Rødes *Brattahlid*, findes hele to kirketomter, med rester af ialt tre kirkebygninger. Brattahlid 1 er den ovenfor omtalte lille kirke, der synes at være stedets og måske landets første kirke. Brattahlid 3 (og under den fragmenter af Brattahlid 2), der blev udgravet 1932, ligger knap 200 m nordligere. Den fjerde og hidtil nordligste af fjordens kirker ligger ved Qorlortoq, ruingruppe Ø 33.

Ved Narsaq sundet, der forbinder Tunulliarfik og Nordre Sermilik fjordene, ligger lidt nord for Narsaq by ved Narsaq elvens delta ruingruppe Ø 18, i hvilken der indgår tomten af en kirke. Ud fra det, der står i de gamle optegnelser om de grønlandske kirker, har man

Hvalsøfjordens kirke, østgavlens vindue, set indefra.

bl. a. overvejet, om denne kirketomt kan være Dyrnæs kirke. Det er sandsynligt, det forholder sig sådan, men før der

bl. a. gennem eventuelle nye kirkefund i området er skabt større klarhed, kan det ikke afgøres med sikkerhed.

Tomten af en kirke indgår endvidere i gårdsanlægget ved Nunataaq, ruingruppe Ø 1, der ligger allerinderst i Tasiusaq, den nordligste af de tre små fjordarme, der udgår fra Nordre Sermilik fjordens østside. I de skriftlige kilder er omtalt en kirke på Gardanæs i midfjordene samt en kirke i Isafjord. Disse to muligheder må blandt andet overvejes i forbindelse med spørgsmålet om en identifikation af denne kirke.

Og endelig er der i Qorlortup itinnera – dalen der forbinder Nordre Sermilik med Tunulliarfik – ved ruingruppe Ø 35 en ruin, omgivet af et rundt gærde, som efter alt at dømme må have været en kirke.

I Vesterbygden er hidtil kun fundet tre kirker.

Sydligst i bygden ligger inderst i Ameralikfjorden ved Kilaarsarfik, ruin-gruppe V 51, en kirketomt, der blev udgravet i 1930'erne, og som må være resterne af *Sandnæs kirke*.

Ved Qasinguaq på nordsiden af Pisig-sarfik fjord er konstateret en kirketomt ved ruingruppe V 23a. Det har hidtil ikke været muligt at klarlægge bygnin-gens grundplan.

Endelig findes aller nordligst i bygden, i den nordøstligste arm af Godthåb fjord, ved Ujarassuit, ruingruppe V 7, en kirketomt, der er identificeret som *Ana-vik kirke*.

Hvordan så de ud disse mange kirker, og hvornår var de i sin tid blevet opført? Før mere omfattende arkæolo-

giske undersøgelser er foretaget, kan svarene kun blive antydninger. Hvalsø-fjordens kirke danner dog en undtagelse, for så velbevaret, som den er, skal der ikke megen fantasi til at forestille sig, hvordan den engang så ud.

Nye iagttagelser tyder på, at kirkens mure ikke blot, som tidligere antaget, har været fuget med kalkmørtel – brændt af muslingeskaller m. m. – men måske har været muret fuldt ud med mørtel. I det ydre skal man formentlig tillige forestille sig kirkens tag dækket af græstørv, således som vi kender det fra Island i middelalderen.

Der er døråbning til menigheden både midt i vestgavlen og vestligst på kirkens sydside, mens præsterne havde deres egen indgang til kirkens kor østligst på sydsiden af kirken. Inde i kirken må rummet især have været præget af to betydningsfulde detaljer, som man ikke kan se nu. Den ene var selve rummets afslutning oventil, der utvivlsomt må have været en såkaldt åben tagstol, hvor man så tagets underside i fuldt omfang, idet bl. a. det store vindue i østgavlen er så højt placeret, at en tagkonstruktion med bindebjælker løbende på tværs fra murkrone til murkrone og med et herpå fastgjort bræddeloft er en umulighed. For da ville loftet jo skære vinduet over på midten. Den anden og for helheden ligeså afgørende komponent, som ikke længere findes i kirken, er den skillevæg, der nødvendigvis må have været imellem den østre og mindste del af kirken, d. v. s. koret, hvor præsten hørte til, og så kirkens vestre del, skibet, hvor menigheden havde sin plads. Korskillevæggen, som den kaldes i Norge, har utvivl-

Hvalsøfjordens kirke, Østerbygden, ruingruppe 83, *Qaortukuloq*. Kirkens indre, set mod øst.

somt været af træ. I Eidfjord kirke i Hardanger i Norge, der sammen med nogle andre norske kirker, som synes opført omkring år 1300, har mange træk – herunder den rektangulære grundplan – fælles netop med Hvalsøfjordens kirke, er den middelalderlige korskillevæg delvis bevaret. Det er en ca. 3 m høj væg, der på midten har en ca. 2 m bred åbning overdækket af en prydgavl. På hver side af åbningen har korskillevæggen en tæt brystning nederst, mens den øvre del er udformet, så man kan se igennem den, og altså følge, hvad der sker i koret. I Eidfjord er skillevæggen placeret, så skibet bliver dobbelt så langt som koret.

I Norge har stenkirker af den samme enkle type som Hvalsøfjordens kirke haft en vis udbredelse i tiden efter 1250. Ligheden med den nævnte Eidfjord kirke og flere andre samtidige norske kirker er så stor, at det er nærliggende at formode, at Hvalsøfjordens kirke også må være opført i årene omkring 1300. Om de andre grønlandske kirker, vi med sikkerhed ved har haft en tilsvarende rektangulær grundplan, d. v. s. kirkerne ved ruingrupperne Ø 149, Ø 66, Ø 23, Ø 29a (Brattahlid 3) samt V 7 (Anavik), er jævnaldrende med Hvalsøfjordens kirke, kan vi endnu ikke afgøre med sikkerhed; men det er ikke usandsynligt.

Også spørgsmålet om disse kirkers

konstruktion kan kun afgøres gennem nærmere undersøgelser. Har det været egentlige stenkirker i lighed med Hvalsøfjordens kirke, eller har de fleste af dem været bygget på en helt anden måde? Det kan i hvert fald ikke udelukkes, at de murrester, vi nu kan se, slet ikke er den egentlige kirkebygnings vægge; men blot er rester af en beskyttelsesmur, som omgav en kirke af træ. Ikke mindst det forhold, at der åbentbart mangler vestgavl på kirkeruinerne ved Ø 149 og Ø 66, taler, som det vil fremgå af det følgende, for denne opfattelse.

Den anden hovedtype, der tilsyneladende skiller sig ud, er de kirker, der har et særskilt, smallere kor føjet til skibet i øst, og som tilsyneladende alle »mangler« en gavl i vest. Det gælder kirkerne ved ruingruppe Ø 111 (Herjolfsnæs), Ø 105, V 51 (Sandnæs) og sandsynligvis også Ø 29a (Brattahlid 2) samt Ø 47 (Gardar bispekirken, i hvert fald i én af dens udgaver).

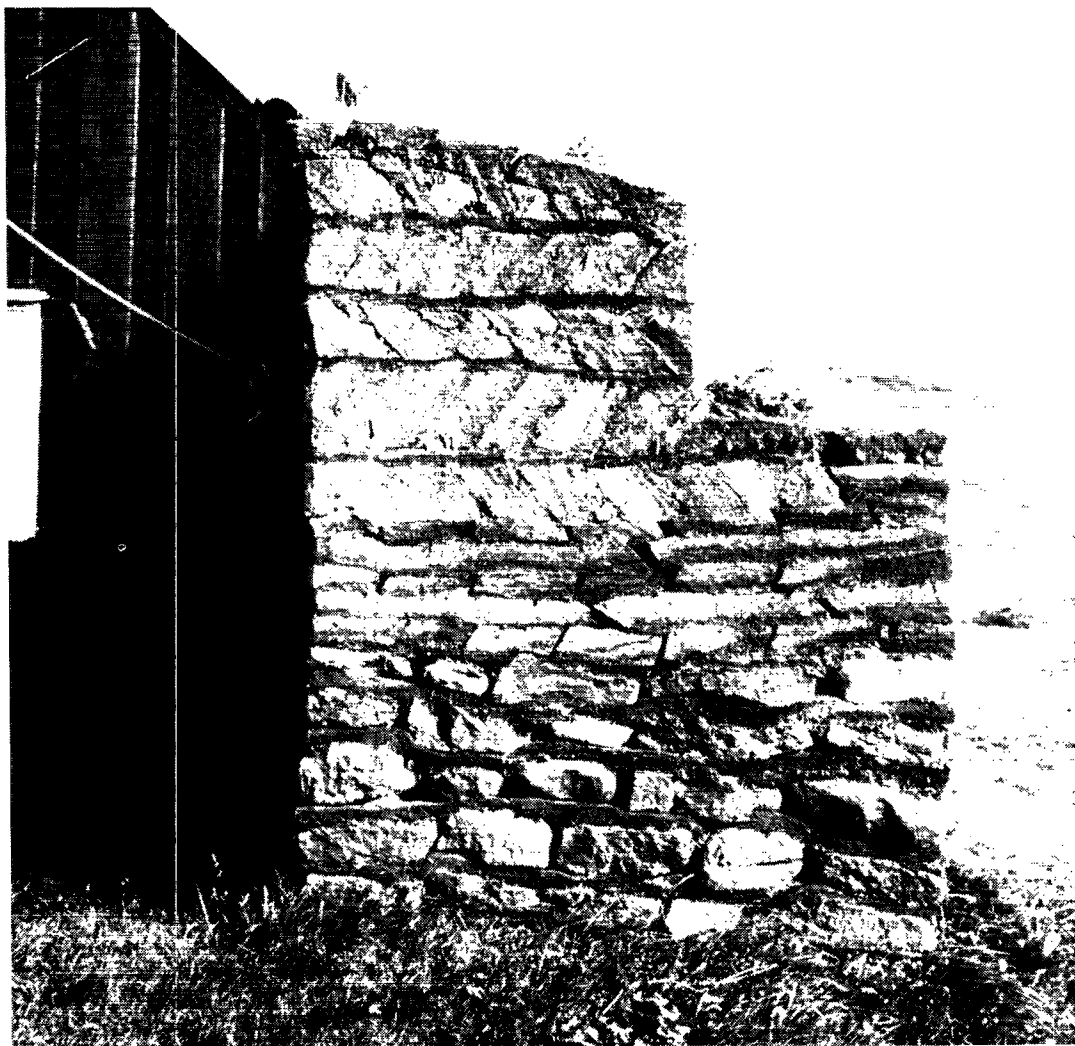
På baggrund af kirkearkæologiske undersøgelser foretaget bl. a. på Færøerne er der grundlag for at formode, at i hvert fald de fleste af de grønlandske kirker i denne gruppe slet ikke har fremtrådt som stenkirker, men i virkeligheden har været *trækirker*. Trækirker, som til alle sider, så nær som i vest, var omgivet af beskyttende mure opført af sten eller græstørv – eller af disse to materialer i forening. Ved at rejse sådanne beskyttelsesmure, kunne man bag disse nøjes med at lave kirkens vægge af tynde planker og således reducere træforbruget betydeligt.

Hvis de nævnte grønlandske kirker virkelig var bygget på denne måde, så

forklarer det også et andet særpræget træk ved kirketomterne i denne gruppe. Tilsyneladende er der ikke en regulær østgavl på skibet, sådan som vi ellers ser det på stenkirker. Men forestiller man sig, at der står en fuldstændig trækirke med skib og smallere kor i øst indenfor de endnu synlige murforløb, skal disse beskyttelsesmure jo kun forløbe rundt om kirken.

Såfremt kommende udgravninger viser, at det virkelig drejer sig om trækirker, må disse kirker, bestående af skib og et smallere kor i øst, utvivlsomt ses som jævnaldrende slægtninge til de mange trækirker med en tilsvarende udformning, som rundt om i Norden blev opført i tidsrummet fra kristendommens indførelse og til lidt ind i 1200-årene. Blot optræder denne trækirketype i Grønland i en tillempet udgave, som vel først og fremmest har sin baggrund i ønsket om at spare på træet, som jo ikke var en af de ressourcer, man selv rådede over i landet.

Seks af de hidtil fundne kirketomter skiller sig alene ved deres overordentlig beskedne dimensioner ud fra de øvrige. Det gælder kirketomterne ved ruingruperne Ø 162, Ø 78, Ø 64, Ø 48, Ø 33 og Ø 35. (Det kan i givet fald ikke fuldstændig udelukkes, at kirkerne ved Ø 23 og muligvis også Ø 1 hører til denne gruppe. Disse tomter er ikke ret meget større end de nævnte seks.) Der er endnu ingen af dem, der er grundigere undersøgt. Måske udgør de en gruppe for sig. Og måske er det små gårdkirker eller kapeller svarende til de islandske gårdes »bønhus«; så ville de yderst beskedne mål være forståelige. Det er i

Saubær kirke, Skagafford, Island. Vestenden af den søndre mur af græstørv og sten. De islandske græstørviskirker er i virkeligheden trækirker, blot er de på to eller tre sider omgivet af svære mure af græstørv (og undertiden sten). Meget taler for, at mange af de grønlandske kirker fra middelalderen var bygget efter samme princip. I givet fald er det kun den omgivende murs rester, man idag kan iagttage.

den forbindelse værd at lægge mærke til, at flere af dem er placeret meget tæt ved tilsyneladende samtidige, store kirkebygninger.

Såfremt de små kirker blot er »bøn-huse«, der ikke havde tiendeindtægter, kan man udmærket forestille sig, at de ikke optræder i de gamle optegnelser om

Grønlands kirker. Det ville i hvert fald kunne forklare, hvorfor der allerede nu er fundet flere kirketomter i Østerbygden, end de gamle kirkelister siger, der skal være. Efter de skriftlige kilder skal der være fjorten kirker, men der er fundet sytten. (Det skal understreges, at en tiendeløs kirke nødvendigvis ikke be-

Gardar, Østerbygden, ruingruppe 47, Igaliku. Ruinen af biskops- eller domkirken, set fra vest.

høver at være så helt lille. Derfor kan i givet fald andre af kirkerne end de helt små teoretisk også komme på tale som værende blot »bønhuse«.)

Ligesom i Island, er der i middelalderens Grønland ikke en eneste kirke, der ligger isoleret. De indgår alle som et led i et gårdsanlæg, hvor kirken som oftest er lagt ganske tæt ved bolighuset. Når kirkerne i Island alle på samme måde var nært knyttet til gårdsanlæg, havde det sin baggrund i, at Island havde et såkaldt egenkirkevæsen til henimod år 1300. Kirkebygningen tilhørte den, der ejede jorden, hvor den stod, og ejeren havde andel i kirkens tiendeindtægter. Den nære sammenhæng mellem gård og kirke, vi finder i Grønland, antyder således også, at den grønlandske kirkes organisation kan have lignet den islandske.

Billedet af bygdernes kirker er man-

gelfuldt; men der er mange muligheder for at gøre det tydeligere gennem fortsatte arkæologiske undersøgelser af kirketomterne. Kirken og den kristne tro var grundlaget for de gamle bygdefolks hele tilværelse, og kirkebygningerne var i generationer samlingsstedet for børn og voksne. Her mødtes man fra fjern og nær, år ud og år ind. Og på kirkegården lagde man de døde. Hen mod år 1500 var der ikke flere kirkegængere. Nu lå de alle på kirkegårdene rundt om i bygdene.

Litteratur:

- C. L. Vebæk, Kirke-topografien i nordboernes Østerbygd, tidsskriftet *Grønland*, juni 1966. Indeholder bl. a. en kortfattet redegørelse for kirketomternes fundhistorie.
- Knud J. Krogh, Om Grønlands middelalderlige kirkebygninger, Minjar og Menntir, Festskrift til Kristjan Eldjarn, Reykjavik 1976. Heri yderligere litteraturhenvísninger.